

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Gülhane Tıp Tarihi ve

Tıp Etiği Dergisi

Orta Çağ'da İslam dünyasında yazılmış eserlerde "Çiçek ve Kızamık" üzerine- Gerileme Dönemi-III: *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*

Ahmet Aciduman

Makale Bilgisi

<https://doi.org/10.70350/LCTV4268>

Makale geçmişi

Geliş Tarihi: 06.08.2024

Kabul Ediliş Tarihi: 06.11.2024

Anahtar kelimeler: Çiçek, Kızamık, İbnu'n-Nefis, *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*, Tıp tarihi

İletişim:

Prof. Dr. Ahmet Aciduman

E-posta:

ahmetaciduman@yahoo.com

aciduman@medicine.ankara.

edu.tr

Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi

Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı

ORCID: 0000-0003-2021-4471

Özet

Amaç: İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb* adlı eserinde yer alan çiçek ve kızamık hakkındaki bölümün Türkçeye çevrilerek dönemin literatürü eşliğinde değerlendirilmesi bu çalışmanın amacıdır.

Gereç ve Yöntem: Bu çalışmada *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'in matbu bir nüshası ile Gelibolulu Surūrî'nin yaptığı Türkçe çevirinin Ankara'da Milli Kütüphanede bulunan A 1437 no'lu yazma nüshası kullanılmış; yine İbn Sīnā'nın *el-Kānūn fī't-Ṭıbb* adlı eserinin matbu bir nüshası ile adı geçen eserin Tokatlı Mustafâ Efendi tarafından *Tāhbīzu'l-Maṭhūn* adıyla yapılan Türkçe çevirisinin İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, No. 1015'te bulunan yazma nüshası incelenmiştir. Ayrıca Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb* adlı eserinin İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342/1'de yer alan nüshası da çalışmaya dahil edilmiştir. Üzerinde çalışma yapılan Arapça metinlerdeki ilgili bölümlerin çevirisi ile Türkçe yazma eserlerin ilgili bölümlerinin transkripsiyonları yazar tarafından yapılmıştır.

Bulgular: Gelibolulu Surūrî ve Ahî Çelebi tarafından XVI. yüzyılda iki kez Türkçeye çevrilmiş olan İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'inde çiçek ve kızamık hakkında yazılanlar ile İbn Sīnā'nın *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'inin ilgili bölümlerinde yazılanlar karşılaştırıldığında, İbnu'n-Nefis'in *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'daki bilgilerin bir kısmını alarak kendi eserinde çok özet bir şekilde çiçek ve kızamık hakkındaki bölümü oluşturduğu görülmekte; bu bölümün de Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb* adlı eserinde yer alan ilgili bölüme kaynaklık etmiş olduğu fark edilmektedir.

Sonuç: İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'inde çiçek ve kızamık hakkında yazılanların İbn Sīnā'nın *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'inde adı geçen konu hakkında yazdıklarından yapılmış bir özet olduğunu, daha önce iki kez Türkçe çevirisi yapılmış olan eserdeki bu bölümün, Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb* adlı eserindeki çiçek ve kızamık ile ilgili bölüme de kaynaklık etmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

University of Health Sciences Gülhane Journal of Medical History and Medical Ethics

On Smallpox and Measles according to works of the Islamic world in the Middle Ages-Age of Decline-III: *al-Mūjaz fī al-Ṭibb*

Ahmet Aciduman

Abstract

Objective: The aim of this study is to translate the chapter on smallpox and measles in Ibn al-Nafīs' *al-Mūjaz fī al-Ṭibb* into Turkish and evaluate it in the light of the literature of the period.

Materials and Methods: In this study, a printed copy of *al-Mūjaz fī al-Ṭibb* and a manuscript copy, nr. A 1437, of its Turkish translation of Surūrī of Gelibolu found in the National Library in Ankara were used; a printed copy of Ibn Sīnā's *al-Qānūn fī al-Ṭibb* and the Turkish translation of the aforementioned work made by Mustafā Efendi of Tokat under the title *Takhbīz al-Maṭhūn* found in Istanbul Süleymaniye Manuscript Library, Hamidiye Collection, nr. 1015 were analyzed. In addition, the manuscript of Emir Çelebi's *Anmūdhaj al-Ṭibb* in Istanbul Süleymaniye Manuscript Library, Mihrişah Sultan Collection, nr. 342/1 was also included in the study. The translation of the relevant sections of the Arabic texts and the transcription of the relevant sections of the Turkish manuscripts were done by the author.

Results: Comparing what is written about smallpox and measles in Ibn al-Nafīs' *al-Mūjaz fī al-Ṭibb*, which was translated into Turkish twice in the 16th century by Surūrī of Gelibolu and Ahī Çelebi, with what is written in the relevant sections of Ibn Sīnā's *al-Qānūn fī al-Ṭibb*, Ibn al-Nafīs seems to have taken some of the information in *al-Qānūn fī al-Ṭibb* and created a very brief chapter on smallpox and measles in his own work; this chapter, in turn, appears to have been the source of the relevant chapter in Emir Çelebi's *Anmūdhaj al-Ṭibb*.

Conclusion: It seems possible to say that what Ibn al-Nafīs wrote about smallpox and measles in his *al-Mūjaz fī al-Ṭibb* is a summary of what Ibn Sīnā wrote about the subject in his *al-Qānūn fī al-Ṭibb*, and this chapter in the work, which has been translated into Turkish twice before, was the source of the chapter on smallpox and measles in Emir Çelebi's *Anmūdhaj al-Ṭibb*.

Article Info

<https://doi.org/10.70350/LCTV4268>

Article history:

Received: 06.08.2024

Accepted: 06.11.2024

Keywords:

Smallpox, Measles, Ibn al-Nafīs, *al-Mūjaz fī al-Ṭibb*, History of medicine

Correspondence Author:

Ahmet Aciduman, Prof.

Ankara University, Faculty of Medicine

e-mail: ahmetaciduman@yahoo.com;

aciduman@medicine.ankara.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2021-4471

Giriş

Orta Çağ'da İslam dünyasında, Ebū Bekr Muhammed b. Zekeriyā er-Rāzī'nin (865–925) *Kitabu'l-Cederī ve'l-Ḥaṣbe* adlı eseri dışında, yazılmış eserlerde “çiçek ve kızamık” üzerine yazılan bölümlerin incelendiği yazı dizisinin (1-5) bu basamağında İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb* adlı eserinde yer alan çiçek ve kızamık hakkındaki bölüm ele alınmış ve adı geçen bölümün Türkçeye çevrilerek dönemin literatürü eşliğinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Orta Çağ'da İslam dünyasının en önemli yazarlarından birisi olan İbnu'n-Nefis, tıp öğreniminin yanı sıra gramer, mantık ve İslam hukuku eğitimi almıştır. Tıp öğrenimini Dimaşk'ta Nūru'd-dīn Maḥmūd b. Zengī'nin kurduğu Bīmāristānu'n-Nūrī'de yapan İbnu'n-Nefis, Muḥezzebu'd-din ed-Dahvār'ın da öğrencisi olmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Kahire'ye giden İbnu'n-Nefis ez-Zāhir Baybars el-Bundukdari (s. 1260–1277) tarafından re'isu'l-eṭıbbā olarak tayin edilmiş, Bīmāristān-ı Nāşirī'de çalışmış, el-Meliku'l-Manşūr Seyfu'd-dīn Kalavun'un 668/1283 yılında yaptırdığı Manşūrī hastanesinin de yönetimini üstlenmiştir. Aralarında Bedru'd-dīn Hasan ve Emīnu'd-devle b. el-Ḳuff olmak üzere çok sayıda öğrenci de yetiştiren İbnu'n-Nefis 21 Zilkade 687/18 Aralık 1288 tarihinde vefat etmiştir (6-10).

Çok sayıda tıbbi eser yazan İbnu'n-Nefis'in felsefe ve mantık ile ilgili eserleri de bulunmaktadır. En hacimli tıbbi eseri bir tıp ansiklopedisi niteliğinde olan *Kitabu's-Şāmil fī't-Ṭıbb* ya da diğer adıyla *eş-Şāmil fī's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye* adlı eseri olup tamamlamadan vefat etmiştir (8-10). İbnu'n-Nefis'in bir başka önemli eseri ise tıp tarihine yaptığı en önemli katkısını, bir başka deyişle küçük kan dolaşımı/akciğer dolaşımı keşfini içeren *Şerhu Teşrihi'l-Ḳānūn* adlı eseri olup İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb* adlı eserinin anatomi kısmına yapılmış bir şerhtir (6-10).

İbnu'n-Nefis'in önemli ve aynı zamanda onun çok tanınmasına neden olan bir başka eseri *el-Mūcez fī't-Ṭıbb* olup, adı geçen eserin dünyanın çeşitli kütüphanelerinde olduğu gibi Türkiye kütüphanelerinde de hem çok sayıda nüshası hem de eser üzerine farklı şarihlerin yaptığı şerhleri içeren çok sayıda nüshası bulunmaktadır (7-9). Genel bir tıp eseri olan *el-Mūcez fī't-Ṭıbb* dört fenden oluşmaktadır ve literatürde yer alan bilgilere göre İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb* adlı eserinin anatomi üzerine olan bölümleri dışındaki bölümlerinin özeti. Eserin birinci fenninde tıbbın genel kaide ve prensipleri, ikinci fenninde basit ve kompoze ilaçlar ile gıdalar, üçüncü fenninde vücudun tek tek organlarında görülen hastalıklar ve tedavileri, dördüncü fenninde de herhangi bir organla ilgisi olmaksızın vücutta olabilecek hastalıklar, sebepleri ve tedavileri ele alınmıştır (7-9).

Latince, İbranice, Urduca ve İngilizce çevirileri olan *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'in, Türkçeye yapılmış iki çevirisinin olduğu bilinmektedir (9). Bunlardan ilki Muslihuddin Muştafā b. Şa'bān eş-Şurūrī'nin (ö. 969/1562) Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine yapmış olduğu çeviri ve şerh olup, çeviride önce eserin Arapça metninden cümlelerin yazılı olduğu ve bunların üstünün kırmızı renk ile çizilerek belirtildiği, daha sonra da bu cümlelerin Türkçe çevirilerinin verildiği görülmektedir (9). Diğer Türkçe çeviri ise Edirne darüşşifa tabiplerinden 'Alī Aḥmed b. Kemāl tarafından Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Süleyman Paşa adına yapılmış olan çeviri olup, bu çeviri Şurūrī'nin çevirisinden farklı olarak Arapça ibareler olmaksızın doğrudan Türkçeye çevrilmiş metinden oluşmaktadır (9).

Çalışmamızın konusu olan çiçek ve kızamık üzerine olan bölüm *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'in “Bir organ ya da diğer organla ilgili olmayan hastalıklar hakkında/el-fennu'r-rābī' fī'l-emrād elle'ti lā taḥuṣṣu 'uḍvan dūne 'uḍv¹” başlıklı dördüncü fenninin “şişler ve sivilceler ve cüzam ve veba/salgın ve ondan korunma/el-bābu's-şāliş fī'l-evrām ve'l-buṣūr vel'-cuṣām ve'l-vebā' ve't-taḥarruz 'anh²” başlıklı üçüncü *bāb*ında yer almaktadır (11).

Gereç ve Yöntem

Bu yazıda *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'in matbu bir nüshası (Kahire, 1406 H/1984 M) içerisinde yer alan “çiçek ve kızamık/el-cuderī ve'l-ḥaṣbe/والْحَصْبَةُ وَالْجُدْرِيُّ” üzerine olan bölüm çalışılmıştır (**Ek 1**) (11). Adı geçen bölüm makalenin yazarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Gelibolulu Şurūrī'nin yaptığı Türkçe çeviri- şerhin Ankara Milli Kütüphanede bulunan A 1437 no'lu nüshasında yer alan “el-cederī/çiçek ve'l-ḥaṣbe/kızamık/الجدري جچك والحصبة قزامق” başlıklı bölümün (Şurūrī'nin bölüme koyduğu şerhler der-kenarda yer almaktadır) (12) transkripsiyonu ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb* adlı eserinin İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342/1'de yer alan nüshasının “bab-ı şāmin ḥaṣbe ve cederī

¹ «الفن الرابع في الأمراض التي لا تخص عضوًا دون عضو» (11,p:273)

² «الباب الثالث في الأورام والبثور والجذام والوباء والتحرز عنه» (11,p:295)

beyānındadır/در بیاننده و جدري ثامن حصبه و جدری بیاننده در” başlıklı bölümünün (13) transkripsiyonu makalenin yazarı tarafından yapılmıştır. Bunların dışında İbn Sīnā'nın *el-Kānūn fī't-Ṭıbb* adlı eserinin matbu nüshası (Roma, 1593) içerisinde yer alan “fasl fī'l-cederī/فصل في الجدری” ve “faṣl fī'l-ḥaṣbe/فصل في الحصبة” başlıklı bölümleri (14) ile adı geçen eserin Tokatlı Muṣṭafā Efendi tarafından *Tāḥbīzu'l-Maḥḥūn* adıyla Türkçeye çevirisi yapılmış olan ve yine aynı kütüphanede Hamidiye Koleksiyonu, No. 1015'te bulunan yazma nüshasında yer alan “cederī beyānındadır/در جدری بیاننده در” ve “ḥaṣbe beyānındadır/در حصبه بیاننده در” başlıklı bölümlerinde (15) yer alan ve yazıda yararlanılan kısımların transkripsiyonu yazar tarafından yapılmıştır. Ayrıca adı geçen eserler üzerine başka yazarlarca yapılmış olan çalışmalardan da yararlanılmıştır (16-20).

Çiçek ve kızamık üzerine olan bölümün *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'in matbu nüshasında yer alan metninden yapılan Türkçe çevirisi yazının bulgular bölümünde sunulmuş olup, *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'in Ankara Milli Kütüphane A 1437 nüshasında yer alan Arapça bölüm ile *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'in ilgili bölümlerinden alınan Arapça cümleler ve yine Ankara Milli Kütüphane A 1437 nüshasında yer alan *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'in Surūrī'nin yaptığı Türkçe çeviri-şerhindeki bölüm ile *el-Kānūn fī't-Ṭıbb*'in Tokatlı Muṣṭafā Efendi'nin yaptığı Türkçe çevirisindeki bölümlerden alınan cümlelerin birlikte sunulduğu bir tablo **Ek 2-Tablo 1**'de yer almaktadır. Yine eserdeki çiçek ve kızamık üzerine olan bölümün Surūrī'nin Türkçe çeviri-şerhi ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'inde yer alan çiçek ve kızamık üzerine olan bölümün karşılaştırdığı bir tablo da **Ek 3-Tablo 2**'de yer almaktadır.

Bulgular

“Çiçek ve Kızamık

En kötüsü siyah renkli olandır, sonra menekşe, sonra yeşil, sonra kırmızı, sonra sarı, sonra da beyaz renkli olandır. En güvenlisi beyaz renkli, boyutça büyük, sayıca az, çıkışı kolay olan, endişesi ve kuvvetli ateşi olmayandır, sonra kalan niteliklerle birlikte sayısı çok olandır (11,p:300).

Büyük ve yuvarlak bir alanı tutacak kadar birleşik ve karışık ya da kenarları olana gelince, o kötüdür, yine çift katlı ve büyük, hatta ortasında bir tane daha olan da kötüdür. Çiçek ve kızamığın ateşi takiben meydan gelmesi, aksi şekilde olmasından daha iyidir. Her iki durumda da nefes ve sesin sağlıklı olması çok iyidir.

Eğer çiçek ya da kızamık geçiren kişinin nefesinin art arda geldiğini gördüysen, diyaframda şişlik ya da kuvvette düşüklük vardır. Eğer susuzluğun kuvvetlendiğini, endişenin arttığını, beden dışının soğuduğunu, çiçek ya da kızamığın yeşerdiğini ya da karardığını gördüysen, ölüm yakındır. Çiçek ve kızamık çoğunlukla baharda, sıcak nemli ülkelerde, çocuklarda ve gençlerde olur, yaşlılarda nadirdir. Kızamık safravî ve boyutça küçük olmasıyla çiçekten ayrılır, deriyi geçmez, kalınlığı olmaz.

Tedavi: *Kan almaya başlanmalıdır, burun damarından kan almak yukarıdaki organlar için koruyucu olan burun kanamasının yerini tutar.*

İçecekler: *Şekerli tatlı nuḳū' ya da nilüfer ve hünnap şarabı, olgun kâzî şarabı ve yine yeni olmuş hurma şarabıdır; bakla tohumu sütüne, buna ilaveten kâfura ihtiyaç olabilir.*

Yiyecekler: *Soyulmuş mercimek ya da kabak müzevveresi, hünnap ve yeni olmuş hurma ile hazırlanmış müzevvere çok yararlı olur. Eğer çiçek ve kızamığın çıkışı yavaşlarsa ya da geri dönmelerinden korkulursa, şekerli rezene suyu ya da kereviz suyu içirilir (11,p:301).”*

Tartışma ve Sonuç

İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb*'inde çiçek ve kızamık üzerine yazılanlar gözden geçirildiğinde öncelikle çiçek ve kızamığın çeşitlerinden bahsedildiği, bunların renklerine göre ele alınarak, en kötü olanından en iyi olanına doğru sıralandığı görülmekte, yine eşlik eden semptomlara göre, iyi ya da kötü huylu olanlar hakkında açıklamalarda bulunulduğu fark edilmekte, bununla birlikte çiçeğin ve kızamığın ne etiyolojileri ne de belirtileri ile ilgili bir bilgi verildiği görülmektedir. Adı geçen eserin Türkçe çeviri-şerhini yapan Surūrī'nin de bu eksikliğin farkında olduğu, çiçek ve kızamığın etiyolojileri ve belirtileri ile ilgili olarak der-kenarda açıklamalar yaparak bu eksikliği gidermeye çalıştığı izlenmektedir.

Çiçek ve kızamığın kimlerde ve yılın hangi dönemlerinde sıklıkla görüldüğü hakkındaki açıklamalardan sonra, çiçek ve kızamığın farkının bir cümle ile de olsa açıklanmaya çalışıldığı fark edilmektedir.

Tedavide ise öncelikle burun damarından kan alınması önerisinde bulunulmakta, sonrasında da tedavi süresince hastalara yedirilecek gıdalar ile içirilecek içecekler hakkında oldukça özet bilgiler verildiği görülmektedir.

İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb'*ında çiçek ve kızamık hakkında yazılanlar ile İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb'*ında çiçek ve kızamık hakkında yazılanlar birbiri ile karşılaştırıldığında, gerçekten İbnu'n-Nefis'in *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb'*da yazılan bazı bilgileri alarak, İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb'*ında görülenin aksine, kendi eserinde çok özet bir şekilde çiçek ve kızamık hakkındaki bölümü oluşturduğu fark edilmektedir (**Ek 2 – Tablo 1**). Bu bulgunun da İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb'*ının İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb'*inin özeti olduğu yönünde literatürde yer alan bilgileri (6,8-10) desteklediği görülmektedir. Aynı zamanda bu bulgu Meyerhof'un (21) "Orta Çağ'da İslam Dünyasında bilim ve tıbbın 1100 yılından itibaren 'Gerileme Dönemi'ne girdiği, XII. yüzyılın bir durgunluğa işaret ettiği ve ortaya konan eserlerin Rāzī'nin, İbn Sīnā'nın ve Cābir'in eserlerinden kopyalandığı, özetlendiği, açıklandığı, buna karşın bağımsız ve seçkin eserlerin nadir olduğu" yönündeki saptamasıyla da örtüştüğü görülmektedir. Burada anılması gereken bir başka nokta ise Albert Z. Iskandar tarafından, haksız bulunmakla birlikte, taşıdıkları özellikleri nedeniyle *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb'* ile *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb'*ın Geç Orta Çağ'da tıp eğitiminin gerilemesine sebep olduğu yönünde dile getirilmekte olan bir iddiadır:

"İbnu'n-Nefis'in *Mūjiz al-Qānūn fi 'l-Ṭıbb'* (İbn Sīnā'nın Tıp Kanunu'nun Özeti) çok popüler ve özlü bir kitaptır. İbn Sīnā'nın Tıp Kanunu'nun sıkıcı uzunluğunun, bazı ifadelerinin anlaşılabilirliğinin ve İbnu'n-Nefis'in İbn Sīnā'nın Tıp Kanunu'nun özetinin, aşırı kısalığı ve Arapça konuşan tıp öğrencileri arasındaki popülerliği ile birlikte, Geç Orta Çağ tıp eğitiminin gerilemesine yol açtığı – muhtemelen haksız bir şekilde – iddia edilmiştir (10,p:2296)."³

Karşılaştırmalardan elde edilen bir başka bulgu ise İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb'*ında çiçek ve kızamık üzerine yazdığı bölümün Osmanlı İmparatorluğu hekimbaşlarından Emir Çelebi'nin (ö. 1632) *Enmūzecu't-Ṭıbb'* adlı eserinde yer alan çiçek ve kızamık üzerine olan bölüme kaynaklık etmiş olduğunun görülmesidir. Bu bulgu da literatürde Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb'*ının İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb'*ıyla ilgisini ortaya koyan bazı çalışmalarda yer alan bilgilerle uyumlu olduğu değerlendirilmektedir (22,23). Öte yandan Emir Çelebi'nin bu bölümü yazarken Şurūrī'nin çevirisinden yararlanmış olabileceğini gösteren bazı bulgular da metinlerin karşılaştırılması sonucunda fark edilmekte, yine Emir Çelebi'nin eserinde, ilgili bölümün sonuna İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb'*ında bulunmayan ama Surūrī'nin Türkçe çeviri-şerhinin der-kenarında yer alan çiçek hastalarının gözünün korunması ile ilgili yapılacakları içeren bir paragraf eklediği de görülmektedir (**Ek 3 – Tablo 2**). Bu bulgunun da eser üzerine yapılan bazı çalışmalarda gözlemlendiği gibi (23,24), Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb'*ı yazarken izlemiş olduğu yöntemle uyumlu olduğu görünmektedir.

Sonuç olarak İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fī't-Ṭıbb'*ında çiçek ve kızamık hakkında yazılanların İbn Sīnā'nın *el-Ḳānūn fī't-Ṭıbb'*ında adı geçen başlıklar üzerine yazdıklarından yapılmış bir özet olup, XVI. yüzyılda iki farklı çevirmen, Gelibolulu Şurūrī ve Ahī Çelebi tarafından iki kez Türkçeye çevrilmiş olduğunu, aynı zamanda Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb'* adlı eserindeki çiçek ve kızamık ile ilgili bölüme de kaynaklık etmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Kaynaklar

1. Aciduman A, Aşkit Ç. Orta Çağ'da İslam dünyasında yazılmış eserlerde "Çiçek ve Kızamık" üzerine: Çeviri Dönemi. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2023; 13(3): 576-91. [doi: 10.31020/mutftd.1335234]
2. Aciduman A. Orta Çağ'da İslam dünyasında yazılmış eserlerde "Çiçek ve Kızamık" üzerine-Altın Çağ-I: *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye*. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2024; 14(1): 68-89. [doi: 10.31020/mutftd.1397072]
3. Aciduman A, Aşkit Ç. Orta Çağ'da İslam dünyasında yazılmış eserlerde "Çiçek ve Kızamık" üzerine-Altın Çağ-II: Zehrāvī *Kitābu't-Taşrif*inde Rāzī'nin *Kitābu'l-Cederī ve'l-Ḥaşbe*'sinden etkilendi mi?

³ "A very popular and concise book was Ibn al-Nafis' *Mūjiz al-Qānūn fi 'l-Ṭıbb'* (Abstract of Ibn Sīnā's Canon of Medicine). It has been claimed – probably unfairly – that the tedious prolixity of Ibn Sīnā's *Canon of Medicine*, together with its incomprehensibility of some of its statements, and Ibn al-Nafis' *Abstract of Avicenna's Canon of Medicine*, with its undue brevity and popularity among Arabic-speaking students of medicine, led to the decline of late medieval medical education (10,p:2296)."

- Karşılaştırmalı bir çalışma. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2024; 14(2): 236-65. [doi: 10.31020/mutftd.1462873]
4. Aciduman A. Orta Çağ'da İslam Dünyasında Yazılmış Eserlerde "Çiçek ve Kızamık" Üzerine-Gerileme Dönemi-I: *Kitābu'l-Muhtārāt fi't-Tıbb*. Gülhane Tıp Tarihi ve Etik Dergisi 2024; 1(1): 26-37.
 5. Aciduman A. Orta Çağ'da İslam dünyasında yazılmış eserlerde "Çiçek ve Kızamık" üzerine-Gerileme Dönemi-II: *Kitābu't-Teysir fi'l-Mudāvāt ve't-Tedbir*. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2024. [doi: 10.31020/mutftd.1472254]
 6. Meyerhof M. Ibn an-Nafis (XIIIth Cent.) and his theory of the lesser circulation. *Isis* 1935; 23(1): 100-20.
 7. Kâhya E. İbn Nefis ve eseri, el-Mucez. Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi 1992; 14: 189-200.
 8. Kâhya E. İbnü'n-Nefis. In: TDV İslâm Ansiklopedisi. Cilt 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000; pp:173-6.
 9. Ağırakça A. İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti., 2004.
 10. Iskandar AZ. Ibn al-Nafis. In: Selin H (ed). *Encyclopedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures* (3rd edition). Dordrecht: Springer, 2016; pp:2295-7.
 11. İbnü'n-Nefis, 'Alâ'u'd-dîn 'Alî b. Ebî'l-Hazm el-Kuraşî. *El-Mucezu fi't-Tıbb*. Tahkik: 'Abdu'l-Kerim al-'Azba'vî, Murâca'ât: Ahmed 'Ammâr. Kâhîre: Vezâretü'l-Evkâf el-Meclisî'l-a'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyyeti, 1406 H/1986M.
 12. İbnü'n-Nefis, 'Alâ'u'd-dîn 'Alî b. Ebî'l-Hazm el-Kuraşî. *El-Mucez fi't-Tıbb*. Türkçeye çeviren: Muşlihu'd-dîn Muştafâ ibn Şa'bân es-Surûrî. Ankara Milli Kütüphane A 1437. Müstensih: 'Alî b. Receb H'âce, Şa'bân 1035/[Nisan/Mayıs 1626].
 13. Emir Çelebi. *Enmüze'ü't-Tıbb*. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342/1.
 14. Ebü 'Alî İbn Sînâ. *Kitābu'l-Kânûn fi't-Tıbb*. Romae: In Typographia Medicea, 1593.
 15. İbn Sînâ. *Tahbîzü'l-Maḥḥûn fi tercemeti Kânûn*. Türkçeye çeviren: Tokadî Muştafâ Efendi b. Ahmed b. Hasan. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, No. 1015.
 16. İbn Sînâ. *Tahbîzü'l-Mathûn: el-Kânûn Fi't-Tıbb Tercümesi*. 5. Cilt. Cüz'iyât. Mütercimi: Tokadî Mustafa Efendi. Hazırlayanlar: Koç M, Tanrıverdi E (1. Baskı). İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
 17. İbn-i Sînâ. *El-Kânûn fi't-Tıbb*. Dördüncü Kitap. Çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 2015.
 18. Gelibolulu Sürûrî. *Şerh-i Mucez fi't-Tıbb: İbnü'n-Nefis'in el-Mucez fi't-Tıbb'ının Şerhi (İnceleme-Metin)*. Hazırlayanlar: Kaçar M, Akdağ A. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022.
 19. Yıldız E. *Ahî Çelebi Tercemetü'l-Mucez fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses ve Şekil Bilgisi]-Metin [70b-141a Varakları Arası]-Dizin) [Yüksek Lisans Tezi]*. Danışman: Doç. Cr. Şaban Doğan. Bolu: T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, 2016.
 20. Ayaz Y. Emir Çelebi, *Enmüze'ü't-Tıbb (İnceleme-Metin) 173a-351b*. [Yüksek Lisans Tezi]. Danışman: Doç. Dr. Ali Cin. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2019.
 21. Meyerhof M. *Science and Medicine*. In: Arnold T, Guillaume A (eds), *The Legacy of Islam*. Oxford: At the Clerandon Press, 1931; pp:311-54.

22. Bozkurt S. IV. Murat'ın Saray Hekimi Emir Çelebi'nin En-Muzecü't-Tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar [Doktora Tezi]. Danışman: Prof. Dr. Arslan Terzioğlu. İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, 1989.
23. Acıduman A. *El-Mūcez fī't-Ṭıbb* ve *Enmūzecu't-Ṭıbb* üzerine bir ön çalışma: İki eser arasında yalnızca bir isim benzerliği mi var? Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2022; 12(2): 282-93. [doi: 10.31020/mutftd.1059644]
24. Acıduman A, Aşkit Ç, Balat A. Personal experiences of chief-physician Emir Çelebi on kidney and bladder diseases: a brief review in *Anmūdhaz al-Ṭıbb*. Experimental and Clinical Transplantation 2023; 21 (Suppl 2): 9-13. [doi: 10.6002/ect.IAHNCongress.03]

Ek 1. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūceẓ fi't-Ṭıbb'*ının matbu nüshasında (Kahire, 1406 H/1984 M) "çiçek ve kızamık" üzerine olan bölüm (11).

«الجُدْرِيُّ وَالْحَصْبَةُ: أَرْدُوهَا الْأَسْوَدَ، ثُمَّ الْبَيْضَ، ثُمَّ الْأَخْضَرَ، ثُمَّ الْأَحْمَرَ، ثُمَّ الْأَصْفَرَ ثُمَّ الْأَبْيَضَ، وَأَسْلَمَهَا الْأَبْيَضَ الْكَبِيرَ الْحَجْمَ الْقَلِيلَ الْعَدَدَ السَّهْلَ الْخُرُوجَ بِيغْرَ كَرْبٍ وَلَا حُمَى قَوِيَّةً، ثُمَّ الْكَثِيرَ الْعَدَدَ مَعَ بَاقِي الصِّفَاتِ (11,p:300).

وَأَمَّا الْمُخْتَلِطُ الْمُتَّصِلُ حَتَّى يَأْخُذَ رُقْعَةً كَبِيرَةً مُسْتَدِيرَةً أَوْ ذَاتَ أَضْلَاعٍ، فَهِيَ رَدِيءٌ، وَكَذَلِكَ الْمُضَاعَفُ الْكِبَارُ حَتَّى يَكُونَ وَاحِدًا فِي جَوْفِ آخِرٍ وَلَدُنَّ يَكُونُ الْجُدْرِيُّ وَالْحَصْبَةُ تَبَعًا لِلْحُمَى أَوْ لَى مِنَ الْعَكْسِ، وَالْأَجُودُ فِيهِمَا، أَنْ يَكُونَ النَّفْسُ وَالصَّوْتُ سَلِيمِينَ.

وَإِذَا رَأَيْتَ الْمَجْدُورَ أَوْ الْمَحْصُوبَ يَتَّبَعُ نَفْسَهُ فِيهِ وَرَمَّ حِجَابِيٍّ أَوْ سُقُوطَ قُوَّتٍ، وَإِذَا رَأَيْتَ الْعَطَشَ يَقْوَى وَالْكَزْبَ يَشْتَدُّ وَالظَّاهِرَ يَبْرُدُ، وَالْجُدْرِيُّ أَوْ الْحَصْبَةُ يَخْضِرُّ أَوْ يَسْوَدُ فَالِهَالِكُ قَرِيبٌ، وَأَكْثَرُ مَا يَعْرِضُ الْجُدْرِيُّ وَالْحَصْبَةُ فِي الرَّبِيعِ وَالْبِلَادِ الْحَارَّةِ الرَّطْبَةِ وَالصَّبْبَانِ وَالشَّبَابِ، وَيَتَدَّرَانِ فِي الْمَشَايخِ، وَالْحَصْبَةُ تَفَارِقُ الْجُدْرِيَّ بِأَنَّهَا صَفْرَاوِيَّةٌ وَأَصْغَرُ حُجْمًا، وَلَا تَجَاوِزُ الْجِلْدَ، وَلَا يَكُونُ لَهَا سُمْكٌ.

العلاج: لِتُبَادِرَ إِلَى إِخْرَاجِ الدَّمِّ، وَفَضْدُ عِزْقِ الْأَنْفِ قَائِمٌ مَقَامَ الرُّعَافِ حَامٍ لِلْأَعْضَاءِ الْعَالِيَةِ.

المشروبات: النَّقُوعُ الْحُلُوُّ بِالسُّكَّرِ، أَوْ شَرَابُ الْعُنَابِ وَالتَّبْلُوفَرِ، وَشَرَابُ الْكَادَى بِالْعُجْ، وَكَذَلِكَ شَرَابُ الطَّلَعِ، وَرَبِيعًا حَتَّى يَجِيءَ إِلَى حَلِيبِ بَدْرِ الْبَقْلَةِ، بَلْ إِلَى الْكَافُورِ.

الأغذية: عَدَسٌ مُفَشَّرٌ، أَوْ مُرَوَّرَةٌ فَرْعٌ، وَقَدْ تُتَّخَذُ مِنَ الْعُنَابِ وَالطَّلَعِ مُرَوَّرَةٌ فَتَنْفَعُ جَدًّا، فَإِنْ تَكَاسَلَ الْجُدْرِيُّ وَالْحَصْبَةُ فِي الْخُرُوجِ أَوْ خَفَتْ رُجْعُهُمَا سَقِيَّتَ مَاءِ الرَّازِيَانِجِ بِالسُّكَّرِ، أَوْ مَاءِ الْكَرْفَسِ (11,p:301).

Ek 2 – Tablo 1. İbnu'n-Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'inin Surūrī'nin yaptığı Türkçe çeviri-şerhinin (Ankara Milli Kütüphane, No. A 1437) çiçek ve kızamık hakkındaki bölümünde yer alan Arapça cümleler ile *el-Kānun fī't-Ṭıbb*'in matbu nüshasının (Roma, 1593) konuyla ilgili bölümlerinden alınan Arapça cümleler ve yine Surūrī'nin yaptığı Türkçe çeviri-şerhde (Ankara Milli Kütüphane, No. A 1437) çiçek ve kızamık üzerine olan bölümün Türkçe çevirisi ile *el-Kānun fī't-Ṭıbb*'in Tokatlı Muştafa Efendi'nin yaptığı Türkçe çevirisindeki bölümlerden alınan cümlelerin karşılaştırıldığı tablo (12,14,15).

İbnu'n-Nefis – <i>el-Mūcezu't-Ṭıbb</i> ve Şurūrī çevirisi (Ankara Milli Kütüphane, A 1437)	İbn Sīnā – <i>el-Kānūn fī't-Ṭıbb</i> (Roma, 1593) ve Tokatlı Mustafa Efendi çevirisi – <i>Taḥbīzu'l-Maḥḥūn</i> (İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye 1015)
<p>«⁶الجدري (...) والحصبه (...)»⁸ (...)⁸ اردأهما الاسود ثم البنفسجي ثم الاخضر ثم الاحمر ثم الاصفر⁹ ثم الابيض¹¹ (...) واسلمها الابيض الكبير الحجم القليل الادد¹² السهل الخروج بغير كرب ولا حتى قوّة ثم الكثير العدد مع باقي الصفات¹⁵ (...) واما المختلط المتصل حتى يأخذ¹⁶ رقعة كبيرة مستديرة او ذات اضلاع فهي ردى¹⁸ (...) وكذلك المضاعف الكبار حتى يكون¹⁹ واحد في آخر «(12,f:239a)»</p>	<p>«³⁵فصل في الجدري*»⁵² (...) فان الجدري له اصناف واللوان⁵³ فمنه ابيض ومنه اصفر ومنه احمر ومنه اخضر ومنه بنفسجي ومنه الى السواد والاخضر والبنفسجي رديان وكل ما (14,p:[4]35) ازداد ميلا الى السواد فهو اردي وكل ما مال عنه فهو اميل عن الشر والابيض اجوده وخصوصا اذا كان قليل العدد² كبير الحجم سهل الخروج قليل الكرب ضعيف الحمي تري الحمي تنقضي مع ظهوره وخروجه ويكون اول بروزه في³ الثالث وما يقرب منه وبعد هذا البيض الكبار الكثيرة العدد المتقاربة من غير اتصال فان اللواتي تتصل بعضها ببعض⁴ حتى تحيط برقعة كبيرة من اللحم ذات اضلاع او مستديرة فهي ردية وكذلك المضاعفه الكبار التي تكون في جوف⁵ الواحدة منها جدريه اخري «(14,p:[4]36)»</p>
<p>«⁶Çiçek (...) kızamık ⁷bu ikisi nufāṭāt cinsinden oldığı-çün anuñ 'aḳabince irād⁸eyledi⁹(...) bunlaruñ yaramazı kara olandur andan şoñra benefşe rengde¹⁰olandur andan yaşıl olandur andan kızıl olandur andan şaru¹¹olandur andan aḳ olandur¹³(...) žararsuzı aḳ olub cüşşe büyük 'adedi ḳalil çıḳması āsān¹⁴olub ṭarlıḡanmazsuz ve ḥummāyı ḳavīsüz olandur andan şoñra¹⁵'adedi çok olandur bākī şıfaṭ ile¹⁶(...) ammā ḳarışık¹⁷olub birbirine muttaşıl olan ḥattā duta birinden ruḳa'-i kebīre'-i müstedīre¹⁸miḳdārını yā budaklı ola yaramazdur¹⁹(...) buncılayındur iki ḳāt olub büyük olan ḥattā²⁰biri birinüñ içinde ola (12,f:239a)»</p>	<p>«¹³(...) ve cederinüñ ešnāfi ve elvānı vardur ebyaz ve aşfer ve aḥmer ve¹⁴aḥzar ve benefseci olub sevāda mā'il olur ve aḥzar ve benefseci redilerdür ve sevāda meyli miḳdārı redā'eti ziyāde olur ve her ne ḳadar sevāddan¹⁵meyl iderse ya'nī levni sevāddan cederinüñ levni ba'īd olur ise ol ḳadar şerrden ba'īd olur ve ebyaz olan ecved olur ḥuşuşan¹⁶anuñ 'adedi ḳalil ve ḥacmi kebīr ve ḥurūcı sehl ve kerbi ḳalil ve ḥummāsı zaife olub sen rū'yet eylesin ki anuñ ḥummāsınuñ¹⁷zuhūrında ve cederinüñ ḥurūcında ḥummā zaife ola ve serī'an münḳaziye ola * ve cederinüñ evvel zuhūri yevm-i sālisde ve yevm-i sālis¹⁸ḳurbunda ola ve bu vaşf üzere olan ebyazdan şoñra ecved olan ol cederi olur ki ebyaz-ı kibār ve kesīrū'l-a'dād olub birbirlerine¹⁹mütēḳarib ola ve lakin anlarda ittişāl olmaya zīrā ol cederi kibārdan birbirine muttaşıl olub ḥattā laḥmden ruḳ'a'-i kebīreyi muḥiṭ²⁰olub zāt-ı adlā' veyāḥūd müstedir olanlar rediye olurlar ve kezalik muzā'af-ı kibār daḥı redi olur ya'nī büyük cederilerüñ²¹içinde cederi⁷-i āḥer olur ise ol daḥı redi olur * (15,f:478b)»</p>
<p>«²⁰(...) ولان يكون الجدري والحصبه تبعاً للحق اولى من العكس²²(...) والاجود فيهما ان يكون النفس والصوت سليمين²⁵(...) واذا رأيت المجدور والمحسوب يتتابع نَقْسُهُ ففيه ورم (12,f:239a)¹حجابى او سقوط قوة³(...) واذا</p>	<p>«¹⁰(...) ولان تكون حمي ثم جدري اسلم من ان يكون جدري سابق ثم يلحقه ونظرا عليه حمي واكثر¹¹ما يجب ان يتفقد من امر المجدور ونفسه وصوته فانهما اذا بقيا جيدين كان الامر سليما واذا رايت المجدور يتتابع نفسه وكذلك المحسوب فاحدس سقوط قوة او ورم حجاب ثم اذا رايت</p>

رَأَيْتَ العَطشَ يقوى والكرب يشتدّ والظاهر ⁴ يبرد والجدرى أو الحصبّة يخضرّ أو يسود فالهلاک قريب (12,f:239b)»	العطش يشتد والكرب يلخ والظاهر يبرد ¹³ والجدرى أو الحصبّة تخضر فقد اذن العليل بالهلاک (14,p:[4]36)»
“ ²¹ (...) ya'nī evvel hūmmā olub şoñra cederī ve haşbe ²² olmak evlādur 'aksinden ²³ (...) ziyāde eyü bu ikisinde nefes ve āvāz hōş çıkaranı ²⁴ nefesi tizcek tizcek ider imdi anda verem-i hicābī vardur ya sukūṭ olmağdur (12, f:239a) ¹ (...) kaçan sen göresin cederī ve haşbe çıkaranı ² nefesi tizcek tizcek ider imdi anda verem-i hicābī vardur yā sukūṭ-ı ³ kuvvet vardur ⁴ (...) kaçan sen ⁵ göresin şusuzluk kavī olur ve tarlığanmak müştedd olur ve ⁶ zāhir bārid olur cederī yā haşbe yaşıl yā kara olur helāk qarībdir (12,f:239b)”	“ ²⁸ (...) ve evvelā hūmmā hādise olub ba'dehu cederī zuhūr eylese ol cederī ²⁹ evvelā cederī hüruc idüb ba'dehu hūmmā hādise olan cederiden eslem olur ve mecdürüñ aḥvālinden ekşer hālde tefahḥuş olunması lāzım ³⁰ olan anuñ nefesi ve şavtı olur kaçan nefes ve şavtdan her biri ceyyiden bākī olsalar emr-i cederī selīm olur ve sen rü'yet eylesen ki ³¹ mecdür ve maḥşubuñ nefesi tetābu' ider sen ḥads eyle ki anuñ kuvveti sākīṭadur veyāhūd hicābında verem vardur ve şoñra rü'yet ³² eylesen ki anda 'aṭaş-ı müştedd ve ilhāh-ı kerb ve zāhir-i bedende bürüdet ve cederī ve haşbede ihzırār vardur ol hālet 'alilüñ helākını ³³ izān ve ihbār eyledigini fehmi eyle ve ol cederinüñ hüruc ve zuhūri ibtā' olur ise helāk 'alāmetlerini te'yid ider (15,f:478b)”
« ⁶ (...) وأكثر ⁷ ما يعرض الجدرى والحصبّة في الربيع والبلاد الحارة الرطبة والصبيان والشبان ⁸ ويتدّران في المشايخ (12,f:239b)»	« ⁴⁵ (...) وأكثر ما يعرض ⁴⁶ الجدرى يعرض للصبيان ثم للشبان ونقل عروضه للمشايخ الا لسباب قوية وفي بلدان شديدة الحر والرطوبة ⁴⁷ (...) وعروضه في الربيع أكثر من عروضه في الشتا (14,p:[4]35)»
“ ⁸ (...) ve ekşer 'ariz olur çiçek ve kızamık bahārda ve büldān-ı ⁹ hārre-i raṭbede daḥı oğlançuklarda ve yigitlerde ve nādir olur pīrlerde (12,f:239b)”	“ ⁵ (...) ve cederinüñ ekşer 'urūzı şıbyāna ba'dehu şubbāna olur ve meşāyīḥe 'urūzı kalil olur lakin ḥarr ve ruṭubeti şedide olan büldānda ⁶ esbāb-ı kavīyye ḥasebiyle meşāyīḥe daḥı 'ariz olur (...) ve rebī'de ⁷ urūzı şitāda 'urūzından ekşer olur (15,f:478b)”
« ⁹ (...) والحصبّة ¹⁰ تفارق الجدرى بانها صفروية واصغر حجما ولا تجاوز الجلد ولا يكون سمك (12,f:239b)»	« ²³ *فصل في الحصبّة* ²⁴ اعلم ان الحصبّة كائنها جدرى صفراوي لا فرق بينهما في الاكثراحوال انما الفرق بينهما الحصبّة صفراوية وانها ²⁵ اصغر حجما وكائنها لا تجاوز الجلد ولا يكون لها سمك (...)»
“ ¹¹ (...) kızamık muğāyir olur çiçege şunuñ ile ki kızamık şafrāviyyedür çiçek demevī¹²dür ve kızamık cüşşede küçücükdür ve deriden tecavüz itmez belki deri altında olur ¹³ ve anuñ-çün yumrunmak olmaz evvel zuhūr idicek (12,f:239b)”	“ ⁴⁴ (...) * haşbe beyānındadır * ma'lūm ola ki haşbe cederī-i şafrāviyye gibidür ekşer aḥvāle ⁴⁵ beynehümāda fark olmaz ve belki anlaruñ cihet-i iftirākları budur ki haşbe şafrāviyyedür ve ḥacmi ya'nī irtifā'ı aşğar olub ⁴⁶ cildi tecavüz eylemez ve anun mu'teber ve mu'teddun-bih sümük ve irtifā'ı olmaz (15,f:478b)”
« ¹³ (...) العلاج ليبادر الى اخراج ¹⁴ الدم (...) وفصد عرق الانف ¹⁵ قايماً مقام الرعاف حام للاعضاء العالية (...)»	« ³¹ (...) * العلاج * يجب في الجدرى ان تبادر فتخرج الدم اخراجا كافيا ³³ (...) ووافق ما تستعمل في هذه العلة ³⁴ الفصد وان فصد عرق الانف نفع منفعه الرعاف وحمي النواحي العالية عن غايلة الجدرى (14,p:[4]36)»
“ el-ilāc¹⁴ cederide ve haşbe ki galebe'-i demden ola böyle gerekdür ¹⁵ (...) burun şamarından faşd ru'āf ¹⁶ maḥāmına kāyimdür ve a'zā'-i 'āliye ḥāfizdur (12,f:239b)”	“ ⁵⁴ (...) * el-mu'ālecāt * cederī mu'ālecesinde vācib olur ki mübāderet (15,f:478b) ¹ olunub miqdār-ı kifāye dem ihrāc oluna ³ (...) ve bu 'illetde isti'māle ⁴ evfağ olan faşddur eger 'ırk-ı enfden faşd olunur ise ru'āf nef'i gibi menfa'ati olur ve kezalik bu 'illetde nevaḥī'-i 'āliye ⁵ ga'ile'-i cederiden ḥimāyet olunur (15,f:479a)”

Ek 3 – Tablo 2. İbnu'n Nefis'in *el-Mūcez fī't-Ṭıbb*'inin Şurūrī'nin Türkçe çeviri-şerhindeki (Ankara Milli Kütüphane, No. A 1437) çiçek ve kızamık üzerine olan bölüm ile Emir Çelebi'nin *Enmūzecu't-Ṭıbb*'inde (İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 342/1) yer alan çiçek ve kızamık üzerine olan bölümün karşılaştırıldığı tablo. Şurūrī'nin Türkçe çeviri-şerhinde yer alan der-kenar yazıları tablonun dipnotlarında verilmiştir. Emir Çelebi'nin eserindeki bölüm ile Surūrī'nin Türkçe çeviri ve şerhinde, *el-Mūcez fī't-Ṭıbb* metni dışında, ortak olan yerler eğik ve koyu yazı ile gösterilmiş olup, bu kısımlar Emir Çelebi'nin bu bölümü yazarken Surūrī'nin Türkçe çeviri-şerhinden yararlanmış olduğu yönünde değerlendirilmiştir (12,13).

İbnu'n-Nefis – <i>el-Mūcezu't-Ṭıbb</i> – Şurūrī çevirisi (Ankara Milli Kütüphane, A 1437)	Emir Çelebi – <i>Enmūzecu't-Ṭıbb</i> (İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan 342/1)
“ ⁶ (...) Çiçek (...) kızamık ”	“ ¹⁸ Bāb-ı sāmīn hasbe ve cederī beyānındadır ”
<p>⁷<i>bu ikisi nufātāt cinsinden olduğu-çün anuñ 'akabince irād' eyledi⁹(...) bunların yaramazı kara olundur andan sonra benefşe rengde ¹⁰olundur andan yaşıl olundur andan kızıl olundur andan şaru ¹¹olundur andan ak olundur⁵ ¹³(...) zararlısuzı ak olub cüşşe büyük 'adedi kalīl çıkması āsān ¹⁴olub ırlıganmazsuz ve hummāyı kavīsüz olundur andan sonra ¹⁵'adedi çok olundur bākī şıfat ile⁶ ¹⁶(...) ammā karışık ¹⁷olub birbirine muttaşıl olan hattā duta birinden ruqa'-i kebīre'-i müstedīre ¹⁸mikdārını yā budaklı ola yaramazdur ¹⁹(...) buncılayındur iki kāt olub büyük olan hattā ²⁰biri birinüñ içinde ola (...) yā'nī evvel hummā olub sonra cederī ve hasbe ²²olmak evlādur 'aksinden ²³(...) ziyāde eyü bu ikisinde nefes ve āvāz hōş çıkararı ²⁴nefesi tizcek tizcek ider imdi anda verem-i hicābī vardur ya sukūt olmağdur (12,f:239a) ¹(...) kaçan sen göresin cederī ve hasbe çıkararı ²nefesi tizcek tizcek ider imdi anda verem-i hicābī vardur yā sukūt-ı ³kuvvat vardur⁷ ⁴(...) kaçan sen ⁵göresin şusuzluk kavī olur ve ırlıganmak müstedd olur ve ⁶zāhir bārid olur cederī yā hasbe yaşıl yā kara olur helāk karībdür⁸ ⁸(...) ve ekşer 'ariz olur çiçek ve kızamık bahārda ve büldān-ı ⁹hārre-i raṭbede dağı oğlançuklarda ve yigitlerde ve nādir olur pīrlerde (...) ¹¹kızamık muğāyir olur çicege şunuñ ile ki kızamık şafrāviyyedür çiçek demevī¹²dür ve kızamık cüşşede küçücükdür ve deriden</i></p>	<p>¹⁹Türkisi kızamık ve çiçek dimekdür * <i>bu iki maraz nufātāt cinsindedür</i> * ²⁰<i>ol sebeb ile anuñ 'akibinde irās olundu</i> * ma'lūm ola ki çiçek ve ²¹kızamığun gāyet ile yaramazı siyāh reng olundur * andan aşāğa ²²benefseciyyü'l-levn olundur * ve andan sonra yaşıl reng olundur * ²³bunlardan aşāğa şaru hey'et olundur * cümleden sonra beyāz levndür ki (13,f:239b) ¹ol sāyirlerden eslemdür * huşūşan hacmi büyük olub kalīlu'l-'adād olundur * ²belki çıkması dağı āsān olub * hasta şıkilub ıralmaya ve hummāsı dağı kavī olmaya * ³bu kısmuñ kimi 'adedi çok olub birbirine karışık ve muttaşıl olundur * yāhūd bedende ⁴el pāresi kadar yeri şafī çiban olmuş hey'etinde gösterendür * ve iki kāt olub ⁵birbiri içinde katmer-i şükufe şeklinde olundur * eger cederī eger hasbe evvel hummāsı ⁶zāhir olub sonra cederī ve hasbe hādīs olmağdur * eger 'aks üzere olursa ⁷yaramazdur * fī'l-cümle bu iki marazda 'alāmet-i hayr āvāz eyü olub * yā'nī şavtı ⁸tağyir olmaya * ve cederī ve hasbe hummādan sonra zāhir olundur * ammā cederī ve hasbe ⁹tiz tiz çıka muqaddemā hummā ve harāret peydā olmaya * verem-i hicābī vardur * yāhūd kuvvet ¹⁰sākıñ olmuşdur * huşūşan 'ataş dağı kavī olub ıralması [zi]yāde olub bedenüñ ¹¹zāhiri bārid olub * cederī ve hasbe yaşıl ve siyāh reng ola helākı karībdür * ¹²ve çiçek ve kızamık ekşeriyyā bahārda ve bilād-ı hārda 'ariz</p>

⁴ “Muşannif bunların sebebini beyān eylemedi sebebi kan kaynayıb harekete gelüb ve müte'affin olub şafrāvi olmağdur ve bu maraz 'ömrde bir kerre vākī' olur tekrār olmak nādirdür (12,f:239a)”

⁵ “Çiçek çıkarmağun a' rāzi burun gicimekdür ve hummāyı muṭbıkadur ve uykuda beliñlemekdür ve arka ağrımağdur ve a'zā sancımağdur ve boğaz iri olmağdur ve yüz göz kızarmağdur ve āvāz dutulmağdur ve baş ağır olmağdur ve tükürük kurımağdur ve ırlıganmağdur ve yanmağdur ve şusamağdur ve kızamık çıkarmağun a' rāzi çiçek a' rāzına karībdür ammā bunda [arka (18,p:532,n.2)] ağrımaz ve bunun hudūşı def'aten olur (12,f:239a)”

⁶ “Beyāz levn ve çıkması āsān ve cüşşesi büyük (12,f:239a)”

⁷ “Zirā māddenüñ keşretine ve kuvvetüñ za'fına delālet ider ammā evvelki zāhirdür ammā şānī aña binā'endür ki eger kuvvet kavī olsa bir def'ada def' ider idi (12,f:239a)”

⁸ “Zirā bunlar delālet iderler bātinde kuvvet-i harārete ve semmiyyet-i maddeye ve kuvvetüñ 'acine tedbīrdan hattā 'aciz olmuşdur zāhiri kızdurmağdan (12,f:239b)”

tecavüz itmez belki deri altında olur ¹³ve anuñ-
çün yumrunmak olmaz evvel zühür idicek **el-ilâc**
¹⁴cederide ve haşbe **ki ğalebe'-i demden ola**
böyle gerekdir ¹⁵(...) burun tamarından faşd
ru'âf ¹⁶maķāmina ķāyimdür ve a'zā'-i 'āliye
hāfızdur⁹ **el-meşrübāt en-nuķū'u'l-ħulv** ¹⁷*bi'l-*
sukkeri av şarābu'l-'unnāb ve'n-nilūfer taṭfiye'-i
ħarāret ve taġlīz-i dem ve taķviyyet ¹⁸itdikleri
içün ve *şarābu'l-kādī*¹⁰ *bāliġ bi'l-ħāşiyyedür ve*
keزالik şarāb ¹⁹*u'ṭ-ṭal'* böyledür ħurmā koruġı
şarābıdır ve *rubbemā ihtiyec ilā ħalībe bezri'l-*
baķla bel ²⁰*el-kāfūr* ħarāret ziyāde olıcaķ **el-**
aġziye 'adesun muķaşşerun av muzevveretun
²¹*ķar' ve ķad tuttaħizu mine'l-'unnābi ve'ṭ-ṭal'i*
muzevveretun fe-yenfa' cidden lūħūmdan ħazer
²²gerek ve illā nüks olur (...) ²³ya'nī tizcek
çıkmasa ²⁴(...) yā ķorķsañ bunlaruñ rücū'ından
bāṭına iķüresin rāziyāne ²⁵şuyın ve kerefs şuyın
sukker ile¹¹ (12,f:239b)"

olur ve çoġı ¹³oġlancıķlarda olur * kızamık çiçege
muġayirdür şunuñ birle ki kızamık safrāvidür *
¹⁴**ve çiçek demevīdür** * ve kızamık cüşşede
şaġirdür deriden tecavüz itmez * belki deri
¹⁵altında olur * anuñ-çündür ki evvel-i zühürında
yumrulunmaz **'ilācı** imdi cederi ve haşbe **ki**
¹⁶**ġalebe'-i demden ola** burun tamarlarından
ķan almak gerekdir * zīrā ru'âf maķāmina ķāyim
olur ¹⁷ve a'zā'-i 'āliyeyi hāfızdur * ve meşrübāt
ķısmından nuķū'-ı ħulv yā şeker * ve şarāb-ı
¹⁸'unnāb ve şarāb-ı nilūfer vireler * eger şarāb-ı
kādī ele girerse bi'l-ħaşşa nāfi'dür * keزالik
ħurmā ¹⁹ķoruġı şarabı ħāşiyyet cihetinden enfa'
eşyādur * eger ħarāreti ziyāde ise ġidāsın
²⁰'ades-i muķaşşer * ve müzevvere'-i ķar' ve
müzevvere'-i 'unnāb vireler * ve lūħūmdan
cidden ħazer ideler ²¹illā nüks olur * ve haşbe ve
cederī tiz belürmeye yāħūd bāṭına rücū'ından
ħavf ²²oluna * rāziyāne ve kerefs şuların şeker ile
iķüreler * **bu iki marazda bedeni ısıcaķ** ²³**tutub**
bārid yellerden şaķınmaķ gerekdir * ve ibtidā
ki zāhir ola summāķı gül şuyında (13,f:240a)
¹**ışladub** * ve **süzüb gözlerine ŧamzurmak**
gerekdir * ve ayaķların ħinnālaya ²**tā kim gözi**
ħıfz idüb cederi çıķmaya * kızamıġa daħı enfa'
eşyādur (13,f:240b)"

⁹ "Tebriđ ķable'z-zühür nāfi'dür ammā ba'de'z-zühür zārrdur (12,f:239b)"

¹⁰ "Dālı mühmele ile Hind'den gelür bir ağacdur (12,f:239b)"

¹¹ "**Bilgil ki bu iki marazda bedeni ısıcaķ dutmaķ ve bārid yilden şaķınmaķ gerek ve evvel zühür idicek gül şuyında summāķ ışladub süzüb göze ŧamzurmak gerek ve elin ve ayaġın ħinnālamaķ gerek tā ki gözde çıķmaya** (12,f:239b)"